

Такім чынам, як паказвае практыка стварэння дапаможнікаў па беларускай мове як замежнай, выкарыстанне ў навучанні культуразнаўчых тэкстаў, якія перадаюць гісторыка-культурныя каштоўнасці народа і даюць магчымасць засвойваць мову праз культуру і культуру праз мову, садзейнічае эфектыўнаму фарміраванню сацыякультурнай кампетэнцыі замежных навучэнцаў. Апора пры адборы культуразнаўчых тэкстаў на такія асноўныя прынцыпы фарміравання сацыякультурнай кампетэнцыі, як дыялог культур, прынцып культураадпаведнасці, прынцып арыентацыі на этнакультурнае асэнсаванне беларускай мовы і прынцып мультымодальнасці, дапамагае далучэнню замежных навучэнцаў да культуры як духоўнай спадчыны беларускага народа – носьбіта мовы, што ў выніку спрыяе пераадоленню культурнага бар'еру і наладжванню эфектыўных узаемаадносін прадстаўнікоў розных лінгвакультур.

Бібліяграфічны спіс

1. Тэарэтыка-метадычныя аспекты навучання беларускай мове кітайскіх студэнтаў / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2021. – 264 с.
2. Маслова, В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
3. Обучение русскому языку в школе : учеб. пособие для студентов пед. вузов / Е. А. Быстрова [и др.] ; под ред. Е. А. Быстровой. – М. : Дрофа, 2004. – 240 с.
4. Макаев, В. В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В. В. Макаев, З. А. Малькова, Л. Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 3–10.
5. Беларуская мова як замежная : дапаможнік па чытанні для кітайскіх навучэнцаў / Г. М. Валочка [і інш.]. – Мінск : Выш. школа, 2022. – 214 с.
6. Верещагин, Е. М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. язык, 1990. – 246 с.
7. Миков, В. Ю. Принципы отбора лингвострановедческой и лингвокультурной информации о родной стране в англоязычных учебниках : социокультурный подход / В. Ю. Миков // Педагогическое образование в России. – 2019. – № 8. – С. 12–19.
8. Ляшчынская, В. А. Аспект вывучэння фразеалагізмаў у сістэме навучання беларускай мове / В. А. Ляшчынская // Роднае слова. – 2009. – № 3. – С. 67–69.
9. Дзякова, Т. А. Реализация принципа мультимодальности при формировании у иностранных студентов социокультурной компетенции / Т. А. Дзякова, Ж. И. Жеребцова, М. В. Холодкова // Преподаватель XXI век. – 2021. – № 4. – Часть 1. – С. 141–157.

СЕМАНТЫЧНАЯ ДЭРЫВАЦЫЯ І МОЎНАЯ КАРЦІНА СВЕТУ

А. С. Васілеўская (Мінск, Беларусь)

Разглядаючы разнастайныя аспекты намінацыі, даследчыкі нярэдка акцэнтуюць увагу на яе абагульняльнай ролі. Г. У. Калшанскі акрэслівае тэрмін “намінацыя” як “замацаванне за моўным знакам паняцця – сігніфіката, які адлюстроўвае пэўныя прыметы дэната – уласцівасці, якасці і адносіны – прадметаў і працэсаў матэрыяльнай і духоўнай сферы, дзякуючы чаму моўныя адзінкі ўтвараюць змястоўныя вербальнай камунікацыі” [32, с. 101].

Падобнай думкі прытрымліваецца і У. Р. Гак, які сцвярджае, што акт намінацыі цесна звязаны з актамі класіфікацыі і ў працэсе намінацыі ўстанаўліваецца адпаведнасць паміж найменнем і паняццем [1, с. 76].

Такім чынам, намінацыя цесна звязана з працэсам пазнання і мае дзейнасны характар: “Найменне прадмета з дапамогай славеснага знака ёсць перш за ўсё ўказанне на тую істотную і размежавальную прыкмету, якая аддзяляе адзін прадмет ад іншых” [2, с. 113].

У выніку намінатыўных працэсаў ствараецца так званая моўная карціна свету, пад якой разумеюць адлюстраванне ў мове канцэптואльнай карціны свету і моўнае ўвасабленне вобраза свету [5, с. 224]. Па меркаванні В. А. Маславай, тэрмін “моўная карціна свету” перадае спецыфічную афарбоўку свету, абумоўленую нацыянальнай значнасцю прадметаў, з’яў, працэсаў, якая фарміруецца ў працэсе працоўнай і культурнай дзейнасці пэўнага народа [4, с. 66]. Нацыянальная своеасаблівасць моўнай карціны свету абумоўлена тым, якія часткі макра- і мікракосмасу вычляняе і называе словам этнас, якія прагматычныя ўстаноўкі рэалізуюцца ў гэтых намінацыях, якія прыметы пакладзены ў аснову намінацыі і г. д.

Моўная карціна свету замацоўвае веды пра навакольную рэчаіснасць у моўных адзінках рознага ўзроўню, але, безумоўна, найбольш значная роля ў “канструяванні” моўнай карціны свету адыгрывае лексіка і фразеалогія.

Семантычная дэрывацыя як від другой намінацыі актыўна ўдзельнічае ў “картаграфаванні” свету, спрыяе змяненню танальнасці моўнай карціны свету, дазваляе захоўваць інфармацыю нязнакавым спосабам праз стварэнне разнастайных асацыяцый [5, с. 228].

У выніку семантычнай дэрывацыі ствараюцца новыя, вытворныя моўныя адзінкі, у якіх найбольш важнае значэнне набывае прагматычная ўстаноўка стваральніка намінацыі. Звязаныя рознымі матывацыямі з намінатыўнымі паняццямі першага ўзроўню, другасныя намінацыі дазваляюць перадаць новы погляд на свет.

З другога боку, аналіз семантычных дэрыватаў дае магчымасць убачыць змены ў моўнай карціне свету і адпаведна ў нацыянальным вобразе свету. Нездарма У. Чэйф назваў мову лепшым акном у веды, бо мы пастаянна карыстаемся мовай, каб перадаць іх [3, с. 42].

Аналіз працэсаў і вынікаў семантычнай дэрывацыі ў беларускай мове XXI стагоддзя дазваляе гаварыць пра захаванасць традыцый і пэўныя змяненні ў моўнай карціне свету беларусаў.

А. С. Кубракова сцвярджае, што моўная карціна свету не проста фіксуе вынікі засваення свету, а яшчэ і задае ўзоры інтэрпрэтацыі: даследчыца называе моўную карціну свету сеткай, якая накідваецца на наша ўспрыняцце і ўплывае на чляненне вопыту і бачанне сітуацый, падзей і г. д. [3, с. 64].

Так, лінгвісты сцвярджаюць, што метафарычныя пераносы адбываюцца не хаатычна, а на аснове першасных вобразаў (архетыпаў), стэрэатыпаў успрыняцця, якія ўласцівы этнасу і маюць калектыўны неўсвядомлены характар. Адзін з самых старажытных і ўніверсальных архетыпаў абумоўлены анімістычнымі ўяўленнямі чалавека, які лічыць, што паміж светам жывой і нежывой прыроды не існуе абсалютнай мяжы. Падобныя ўяўленні сталі асновай для стварэння метафарычных тыпаў пераносу жывое → нежывое і нежывое → жывое, вылучаных яшчэ Арыстоцелем.

Такія мадэлі застаюцца актуальнымі і ў наш час. Свет нежывой прыроды ўспрымаецца і апісваецца праз з’явы, дзеянні і атрыбуты жывой прыроды: *Жыта і пшаніца ўжо адкрывалі і цяпер стаялі ў разгубленасці, не ідучы ў сцябло і не наліваючы коласа* (У. Гніламёдаў); *І крывінкі параненых жалем асін* (Ф. Баторын); *Ён [месяц. – А. В.] рагамі чапляўся за калматыя хмары, як бы наязджаў на іх, а пасля зноў выскаляўся на зорным небе і лаічыў усіх, хто не спаў* (У. Ліпскі); *Стары, даўно аслеплы цыферблат* (К. Камейша).

А свет жывых істот характарызуецца праз ужыванне назваў нежывой прыроды: *Цэлы год падарожжа астранецца ў руіны дарэмнасці праз ваша нежаданне прыспешыць хаду!* (Г. Чакур); *Гэта не гарбуз, дзядзька Мікола, а курган славы, – усміхнуўся брыгадзір, задаволены пачутым недзе параўнаннем, пагладжваючы паласатую футболку на жываце* (А. Камароўскі); *...пані здавалася надзейнай выспай пасярод бурлівага акіяну* (Беларускі N-корпус).

Гэтыя традыцыйныя мадэлі набываюць сучасны характар праз уключэнне ў іх новых лексічных адзінак.

Так, з’явы нежывой прыроды ўсё часцей асэнсоўваюцца ў тэрмінах грамадскай дзейнасці чалавека: *выганялі іх [вэраб’ёў. – А. В.] са шпакоўняў ды з-над стрэх, адваёўвалі сваё*

пакінутае на зіму жыллё: арэнда скончылася (Т. Цвірка); ... чакаю снегу які па сумяшчальніцтве перадаць некалькі слоў табе (В. Макарэвіч).

Такое ўспрыманне свету праз сацыяльную сферу жыцця характэрна і для апісання сферы пачуццяў і адносін людзей: *Калі ж плаціць аброк Даводзіца спаўна, Тады жаданняў трох Мне мроіцца цана* (В. Марцінш душ Рэйш); *Дабрыня – залатая валюта, нашых душ залаты запас. Вы з такой валютай прайшлі па жыцці* (У. Ліпскі); *Меланхолія звольнена з пачэснай пасады* (К. Янчэўская).

У працэс метафарызацыі актыўна ўцягваюцца словы, якія абазначаюць розныя сферы чалавечай дзейнасці – навуку, спорт, мастацтва: *Вось так выйграў Скакун чарговы раўнд свайго аўтарытэту* (У. Ліпскі); *Глядзеў на Шляху Млечнага святы іканастас* (В. Макарэвіч); *Засмужаным ранкам нябёсаў сафіт Сталіцу абсвеціць узнёсла* (В. Марцінш душ Рэйш); *Яно [сонца. – А. В.] лёгенька выскачыла з-за хмар і тут жа, каб супакоіць людзей, намалевала ў небе прыгожую каляровую вясёлку* (В. Гігевіч); *Асабліва любіў хадзіць на працу зімовай гоголеўскай ноччу* (Н. Марчук); *Ніколі не адфутбольвай мяне ад сваіх гульняў* (У. Ліпскі).

Актыўна ў працэс семантычнай дэрывацыі ўключаюцца словы спецыяльнай лексікі: *Неперанасычанасць і надзвычайны аскетызм выявы пазбаўляе нас ад імклівай віхуры другасных думак* (А. Кавалеўскі); *Амаль вясна. Памежжа прадчуванняў. Архітэктоніка імклівага святла. Ля берага няспыннага вяртаньня – зноў сілуэты нашага жыцця* (К. Янчэўская); ... *кіраваўся ім – гэтым, па вялікім рахунку, жалезабетонным глупствам...* (А. Федарэнка); *Пишу табе пра душу, а ў самога па ёй прабягае цяпер высакавольтная энергія* (У. Ліпскі). Як правіла, яны метафарызуюцца ў аўтарскім кантэксте.

Аднак словы спецыяльнай лексікі выкарыстоўваюцца і ў метанімічных пераносах: *І коўдра абдымае, збірае з думак ямбы* (В. Пуставіт); *Стары дом яшчэ раз здрыгануўся: гэтыя індзейцы, напэўна, вырашылі заўчасна зруйнаваць яго сваімі ваяўнічымі дэцыбеламі* (Ю. Каляда).

Тэрміны розных сфер навукі і тэхнікі актыўна ўступаюць у гіпанімічныя адносіны і распыраюць сваё значэнне: *Характар і вынікі сённяшніх інтэграцыйных працэсаў у многім залежаць ад дзейнасці сістэмы грамадскіх каштоўнасцей і структуры архетыповых каштоўнасных матрыц* (В. Максімовіч); *Надзвычай дзейсным сродкам у сістэме нацыянальнай бяспекі з’яўляюцца нацыянальныя каштоўнасці, захавальнікам і рэтраслятарам якіх на праве лічыцца нацыянальная культура і, у прыватнасці, літаратура* (В. Максімовіч); *Сяду пад смалістай хвойй, падыхаю яе лекавым азонам, і кашаль – прападае* (І. Канановіч).

Такім чынам, мы можам гаварыць пра “інтэлектуалізацыю” сучаснай моўнай карціны свету беларусаў.

Другой асаблівасцю моўнай карціны свету пачатку XXI стагоддзя можна лічыць яе тэхнакратызм, што праяўляецца ў намінацыях, дзе чалавек успрымаецца як механізм, а яго дзеянне і стан суадносяцца з дзеяннем механізма: *Не хачу, каб ты быў ліфтам, на якім усе ездзяць* (У. Ліпскі); *Арганізм складаны камп’ютар...* (А. Дударай); *Во які панок руляваў намі* (Корпус); *Агалошвае стэрэаскапічнае бачанне восеньскай пары* (В. Гігевіч).

Нярэдка ў творах беларускай мастацкай і публіцыстычнай літаратуры сама сацыяльная сфера апісваецца праз супастаўленне яе з механізмамі: *Людзі пачалі збягаць з агульнага лайнера ў розныя бакі* (Г. Марчук); *Адной з прычын такой даволі распаўсюджанай маральнай карозіі сталі тыя ж агрэсіўна-спажывецкія адносіны да жыцця* (В. Максімовіч); *І з бомбаваю фугаю, Як самацвет-карал, Вайною-цэнтрыфугаю Шпурнула пад Урал* (В. Макарэвіч).

Тэхнакратызм назіраецца нават у апісанні сферы пачуццяў: *У іх, як на экране камп’ютара, высвечваецца твой сайт настрою* (У. Ліпскі); *Трафік быў перагружаны мегабайтамі каханьня* (Ю. Каляда).

Такім чынам, можна сцвярджаць, што з’явы інтэлектуалізацыі і тэхнакратызацыі моўнай карціны свету сведчаць пра з’яўленне новых стэрэатыпаў. Прычым гэтыя стэрэатыпы набываюць універсальны характар, паколькі ўласцівыя многім мовам свету [5, с. 259]. Абумоўле-

ны падобныя інавацыі, у першую чаргу, той вялікай роляй, якую набывае навука ў жыцці сучаснага чалавека, і агульнай тэхнакратызацыяй жыцця.

Бібліяграфічны спіс

1. Гак, В. Г. К диалектике семантических отношений в языке / В. Г. Гак // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 73–92.
2. Колшанский, Г. В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации / Г. В. Колшанский // Языковая номинация (общие вопросы). – М. : Наука, 1977. – С. 99–146.
3. Кубрякова, Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
4. Маслова, В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
5. Тропина, Н. П. Семантическая деривация: мультипарадигмальное исследование : монография / Н. П. Тропина. – Херсон : Изд-во Херсонск. гос. ун-та, 2003. – 336 с.

ЭКСКЛЮЗИВНЫЕ ЛЕКСЕМЫ В ПРОСТРАНСТВЕ СЛАВИИ

Статья, посвященная академику Н. В. Бирилле, является скромной данью глубокого уважения к этому ученому, отдавшему много сил для реализации проекта «Общеславянского лингвистического атласа»

Т. И. Вендина (Москва, Россия)

Языковая эволюция в пространстве и во времени – это эволюция в двух направлениях – дивергентном и конвергентном, причем обе модели, как правило, сосуществуют во времени, синхронно взаимодействуя друг с другом. Благодаря этим процессам происходит формирование сходств и различий славянских языков, обретение каждым из них своего «лица», становление их языкового своеобразия, т. е. таких языковых особенностей, которые выделяют их и противопоставляют друг другу на всем языковом пространстве *terra Slavia*. И это прекрасно видно на картах «Общеславянского лингвистического атласа».

Карты Атласа говорят о такой яркой особенности славянских диалектов, как их динамичность. Она проявляется в том, что диалекты всех славянских языков способны к активному порождению эксклюзивных лексем, определяющих их «портретное» своеобразие. Наличие эксклюзивных образований дает основание предположить, что на современном этапе развития славянских языков возникает некая новая диалектальность, связанная с утратой архаичной лексики и появлением новых диалектизмов, имеющих существенные отличия и от литературного языка, и от других диалектов.

Эксклюзивные лексем – это лексем, которые отличительно характеризуют диалекты лишь одного славянского языка и не выходят за его пределы (ср., например, такие яркие эксклюзивы **русского языка**, как: *mur-aš-ь* к. 41 ‘муравей’ т. 1 «Животный мир»; *zem-j-an-ъk-a* к. 45 ‘земляника’ т. 3 «Растительный мир»; *podъ-dojž-ъn-ik-ъ* к. 52 ‘подорожник’ т. 3 «Растительный мир»; *po-gost-ъ* к. 46 ‘кладбище’ т. 10 «Народные обычаи» и др.; **белорусского**: *zob-a* к. 18 ‘клюв птицы’ т. 1 «Животный мир»; *po-par-ъ* к. 23 ‘пар, земля, которую не пахали в течение года’ т. 4 «Сельское хозяйство»; *tъlst-ost-ъ, sъ-dor-ъ* к. 29 ‘топленое свиное сало’ т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; или **польского**: *(j)ask-ol-ъk-a* к. 24 ‘ласточка’ т. 1 «Животный мир»; *kot-ic-a* к. 16 ‘кошка’ т. 2 «Животноводство»; *ne-za-po-min-a-j-ъk-a* к. 53 ‘незабудка’ т. 3 «Растительный мир»; и т. д.